

راهبردهای امیرالمؤمنین علیه السلام در مقابله با فرافکنی‌های مخالفان*

[ولی‌الله حسومی^۱ / محمدحسین موسوی^۲ / ام‌البنین کیخا^۳]

چکیده

پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله جریانی‌هایی تلاش می‌کردند تا از طریق فرافکنی، خطوط فکری مردم را متناسب با خواست خود تغییر دهند. در این زمان، قدرت‌خواهی فزونی یافت، مرجع‌تراشی دینی جای الگوهای حقیقی را گرفت و حاکمان سعی کردند با فرافکنی به روش‌های مختلف همچون تحریک احساسات و تفرقه‌افکنی، مردم را متقاعد سازند و جایگاه امام علیه السلام را در جامعه تضعیف کنند. نوشتار پیش رو به روش توصیفی-تحلیلی ضمن واکاوی بسترهای زمینه‌ساز فرافکنی، به بررسی شیوه‌های فرافکنی مخالفان و در نهایت، به تبیین راهبردهای امام علی علیه السلام در مواجهه با فرافکنی‌ها پرداخته است. طبق بررسی انجام‌گرفته، اقدامات پیشگیرانه و راهبردهای تدافعی، مهم‌ترین عملکردهای حضرت در مقابله با فرافکنی مخالفان است. پرتکرارترین روش تدافعی امام علیه السلام گفت‌وگو و استدلال است که مشهورترین آنها، خطبه‌ها و نامه‌های حضرت می‌باشد. علاوه بر این، حضرت علی علیه السلام شیوه‌های پیشگیرانه مثل روشن‌نگری و افشاگری را هم‌زمان و توأمان با گفت‌وگو و نامه‌نگاری و ایراد خطبه، به کار گرفتند. نتیجه ارزیابی کلی سیاست مقابله‌ای امام علی علیه السلام این است که حضرت در سیاست خود، با رعایت اصل صداقت و درستی، توانسته است با جریان فرافکنی مقابله کند و حقیقت شیعه و شخصیت حقیقی خود را در تاریخ زنده نگه دارد. برخی از این سیاست‌ها در کوتاه‌مدت و برخی در درازمدت به نتیجه رسیده است.

کلیدواژه‌ها: امام علی علیه السلام، فرافکنی، راهبردها، جنگ روانی.

* تاریخ دریافت مقاله: (۹۷/۱۰/۱۹)، تاریخ پذیرش: (۹۸/۰۱/۲۵).

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول)

dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات دانشگاه سیستان و بلوچستان

drmoosavi@theo.usb.ac.ir

۳. کارشناس ارشد الهیات گرایش قرآن و حدیث، دانشکده الهیات سیستان و بلوچستان

Omol1369@gmail.com

مقدمه

یکی از مسائل مهم و کارآمد، و از جمله معضلات بزرگ اجتماعی در جهان معاصر فرافکنی است که در سطح گسترده، بین طبقات و قشرهای مختلف جامعه، رواج تام دارد. دنیاطلبان ظالم همواره در طول تاریخ برای کسب منافع و اهداف نامشروع خود از روش‌ها و اقدامات مختلفی استفاده می‌کردند. یکی از این روش‌های مؤثر، فرافکنی می‌باشد که در هر دوره‌ای، متناسب با اوضاع جامعه و اهداف و شرایط حاکم بر مخاطبین، شکل می‌گیرد.

در طول تاریخ، به ویژه در دوره اسلام، از همان ابتدای رسالت پیامبر ﷺ تا دوران زندگانی خاندانشان، بارها فرافکنی تکرار شده و مشهود بوده است. زمینه‌ساز بسیاری از این فرافکنی‌ها، عقده‌ها و کینه‌ها و حسادت‌های افراد ذی نفوذ جامعه و نیز شرایط حاکم بر جامعه آن روز بود که دنیاطلبی و ریاست‌طلبی و زدوبندهای اقتصادی و حکومتی جای ویژگی‌هایی چون زهد و تقوا را گرفته بود. بنابراین فرافکنان برای تحقق اهداف خود، که در راستای حکومت عدالت‌محور علوی نمی‌توانستند به آنها دست یابند، از هیچ کاری فروگذار نبودند و از هر وسیله‌ای برای تغییر رفتار طرفداران امام علی علیه السلام، به ویژه رخنه در احساسات و عواطف مسلمانان، بهره می‌جستند.

این نوشتار برآن است تا به صورت تحلیلی، بسترهای زمینه‌ساز فرافکنی در عصر امام علی علیه السلام را مورد تتبع قرار دهد؛ هم‌چنین بررسی کند که مخالفان امام علی علیه السلام در مقابله با ایشان از چه شیوه‌هایی برای فرافکنی استفاده می‌کردند؛ در مقابل امام علیه السلام چه راهبردهایی در مواجهه با این فرافکنی‌ها به کار می‌گرفتند.

در زمینه سیره اخلاقی و سیاسی و اجتماعی امام علی علیه السلام و شخصیت ایشان، کتاب و مقالات متعددی ارائه شده است. کتاب خاستگاه خلافت نوشته حسن افتخارزاده است که به شرح کامل و تفصیلی از ماجرای سقیفه و اتفاقات پس از آن پرداخته است. کتاب جاذبه و دافعه علی علیه السلام اثر مرتضی مطهری، به بررسی ویژگی‌های شخصیتی امام علی علیه السلام در شرایط گوناگون پرداخته است. کتاب

انکار آفتاب به قلم حسین صنمی، مسئله امامت و خلافت در منابع اولیه را بررسی کرده است. کتاب سقیفه از مرتضی عسکری، به بررسی نحوه شکل‌گیری حکومت پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرداخته است. کتاب جمال کعبه که نوشته محمدحسین دانش‌کیا است، شرحی بر تاریخ اسلام ارائه کرده است. نویسندگان این کتاب وقایعی که از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله تا شهادت امام علی علیه السلام اتفاق افتاده را شرح کرده است. کتاب فروغ ولایت نوشته جعفر سبحانی است که به تحلیل مجموع زندگانی امام علی علیه السلام از ولادت تا شهادت ایشان پرداخته است.

مقاله‌های متعددی در زمینه‌های مختلفی از سیره امام علی علیه السلام نوشته شده است. مقاله «حقوق مخالفان سیاسی در حکومت امام علی علیه السلام» از هدی غفاری، به بررسی راهکارهای امام در برخورد با مخالفان پرداخته است. «بررسی علل شکست انصار و پیروزی مهاجران در سقیفه» عنوان مقاله آقای ابراهیم خراسانی پاریزی است که به تحلیل آن‌چه در سقیفه انجام شده اختصاص یافته است. مقاله «پیامدها و دستاوردهای حکومت امام علی علیه السلام» به قلم علی اکبرامینی، به بررسی رفتار و نگرش‌های سیاسی امام می‌پردازد. مقاله «مواضع سیاسی حضرت علی علیه السلام در قبال خلفای سه‌گانه» که به خامه سجاد آذریان نگاشته شده، بررسی اقدامات امام علی علیه السلام پس از اجتماع سقیفه را موضوع اصلی خود قرار داده است و «واکنش امام علی علیه السلام به ماجرای سقیفه در نهج البلاغه» از علی ناظیان فرد، بررسی واکنش امام علی علیه السلام به ماجرای سقیفه را عهده‌دار است.

درباره فرافکنی و انواع و مدل‌های آن در منابع مختلف از بعد روان‌شناسی و اجتماعی مطالبی نوشته شده است. در کتاب اصول روان‌شناسی از مان، ضمن مفهوم‌شناسی فرافکنی، انواع شیوه‌های فرافکنی به طور مختصر بیان شده است. در کتاب قرآن و روان‌شناسی اثرنجاتی، اشاره‌ای به موضوع فرافکنی‌های منافق شده است. در کتاب مباحث عمده در روان‌پزشکی که نوشته‌ی او است، به طور اجمال به بیان مفهوم فرافکنی و انواع روش‌های به‌کارگیری آن پرداخته شده است.

کتاب فرافکنی در فرهنگ و ادب فارسی به قلم احمد کتابی، بیان فرافکنی و بررسی نحوه به کارگیری آن در شعر و ادب فارسی را در بردارد. کتاب تاکتیک‌های عملیات روانی از مرتضی چشمه‌نور، مبحثی را به بیان و شرح فرافکنی اختصاص داده است.

مقاله‌هایی که به موضوع فرافکنی پرداخته‌اند، عبارت‌اند از:

«مفهوم فرافکنی در اندیشه‌های مولوی» از احمد کتابی: در این مقاله انعکاس مفاهیم فرافکنی در آثار مولوی، به خصوص در تمثیل‌های نمادین، با استناد به شواهد متعدد، مدلل شده است.

«فرافکنی در فرهنگ و ادب فارسی» از احمد کتابی: در این مقاله به مفهوم‌شناسی فرافکنی و شیوه‌های به کار گرفته شده از آن در ادب فارسی پرداخته شده است.

«فرافکنی و شخصیت‌بخشی در شعر حافظ» از علی محمدی آسیابادی: این مقاله در شعر حافظ به دنبال نقش فرافکنی در شخصیت‌بخشی است و به انواع فرافکنی‌های به کار گرفته شده در اشعار پرداخته است.

«ویژگی تعیین‌ناپذیری ترکیبی تصویر و نقش فرافکنی، روان‌شناسی پیام‌های تصویری» نوشته محمد علی حکیم آراء: این مقاله بر ابعاد روان‌شناختی تصویر تأکید دارد و به بررسی فرایند فرافکنی تصویر پرداخته است.

«فرافکنی و توجیه در فرهنگ عامه ایران» از احمد کتابی: این نوشتار در ابتدا به مفهوم‌شناسی پرداخته و سپس شواهد آن در فرهنگ عامه را بیان داشته است.

«نگرشی بر مفهوم روان‌شناسی فرافکنی در مثنوی مولانا» اثر الهه جعفری: این مقاله به انعکاس فرافکنی در آثار مولانا و علل بروز و استفاده از آن در مثنوی اختصاص دارد.

«کاربرد فنون فرافکنی در تحقیقات مصرف‌کننده» اثر ایاز شیبانی: این نوشتار به بررسی تکنیک‌های فرافکنی در مصاحبه‌های فردی و مباحث گروهی به منظور فائق آمدن بر مشکلات پرداخته است.

آنچه در آثار فوق از فرافکنی بیان شده یا در خلال بحث‌های کلی به صورت گذرا یا در تحلیل‌های مورد استفاده نویسندگان با اهداف مختلف آمده است،

اشاره‌ای گذرا برای برانگیختگی و تحریک مخاطبین می‌باشد. نگارنده به اثری متقن و اصولی در زمینه فرافکنی در عرصه تاریخ اسلام و سیره ائمه اطهار علیهم‌السلام دست نیافته و لاجرم به پی‌ریزی اولیه آن پرداخته است. از این رو پژوهش حاضر بر آن است که تکنیک‌ها و شیوه‌های فرافکنی را با سیره امام علی علیه‌السلام تطبیق دهد و راهبردها و راهکارهای اجرایی امام علی علیه‌السلام را به صورت مستقل مشخص کند.

۱- مفهوم شناسی فرافکنی

فرافکنی یا برون‌فکنی، از جمله اصطلاحات و مفاهیم روان‌شناسی است. تحقیق معناشناسی انجام‌گرفته در کتب واژه‌نگاری متعدد مثل: زبان‌شناسی، انگلیسی-فارسی، علوم اجتماعی، ادبی، و بالاخص لغت‌نامه‌های روان‌شناسی و روان‌پزشکی، نشان می‌دهد تعاریف همسویی از فرافکنی (= برون‌فکنی) تحت عنوان «projection»^۱ ارائه شده است:

- فرافکنی «projection» آن است که افکار و احساسات و انگیزه‌های خود را از خود برون‌افکنیم و به دیگری نسبت دهیم. این واکنش، جبرانی و دفاعی است و به منظور جلوگیری از اضطراب صورت می‌گیرد و در واقع نوعی قیاس به نفس است.^۲
- فرافکنی یکی از مکانیسم‌های متداول است که از طریق آن، شخص اندیشه‌ها و

۱. آریانپور کاشانی، منوچهر، فرهنگ گسترده پیشرو انگلیسی فارسی، ص ۱۷۹۶؛ براهنی، محمدتقی، واژه‌نامه روان‌شناسی و زمینه‌های وابسته انگلیسی فارسی، ص ۱۳۲؛ عاصی، مصطفی، واژگان گزیده زبان‌شناسی، ص ۱۷۴؛ حق‌شناس، محمدعلی، فرهنگ معاصر هزاره انگلیسی فارسی، ۲/ ۱۳۴۰؛ باطنی، محمدرضا، فرهنگ معاصر پویا انگلیسی فارسی، ۲/ ۱۱۹۴؛ بریجانیان، ماری، فرهنگ اصطلاحات فلسفه و علوم اجتماعی انگلیسی فارسی، ص ۶۹۸؛ انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ۶/ ۵۲۹۰؛ ریاحی، بزرگمهر، فرهنگ بزرگ انگلیسی فارسی، ص ۱۶۲۷.

۲. آریانپور کاشانی، عباس، فرهنگ کامل انگلیسی فارسی، ۴/ ۴۳۳۱؛ برونو، فرانک، فرهنگ توصیفی روان‌شناسی، ص ۵۴؛ نام‌آور، حمید، فرهنگ پزشکی دور لند انگلیسی فارسی، ص ۸۰۱؛ دیلن، اوزن، فرهنگ مقدماتی اصطلاحات روان‌کاوی لکانی، ص ۱۶۱؛ مان، ل. نرمان، اصول روان‌شناسی، ص ۱۳۸.

افکار غیرقابل پذیرش و یا تمایلات درونی و ناخودآگاه خویش و هم چنین تقصیرها، اشتباهات و بدکاری‌های خود را به دیگران نسبت می‌دهد.^۱

با استفاده از آن چه در تعاریف بیان شد می‌گوییم: فرافکنی نسبت دادن کمبودها، قصورها، انگیزه‌ها و خواست‌های نامطلوب خود به دیگران، به منظور اجتناب از احساس حقارت، ناکامی و یا گناهکاری است. برای ایجاد این اضطراب و حس درونی، زمینه‌هایی نیاز است تا فرد فرافکن، برای جلوگیری و سرپوش گذاشتن بر حس درونی و اضطراب خود، ناگزیر به فرافکنی بپردازد.

در عصر امام علی علیه السلام واژه‌ای تحت عنوان فرافکنی وجود نداشته است، ولی دوران زندگانی و سیره سیاسی ایشان در مواجهه با مخالفانشان، گستره وسیعی از فرافکنی است که کمتر مورد توجه نویسندگان و محققان قرار گرفته است. امروزه فرافکنی از جمله معضلات بزرگ اجتماعی است. لذا شناخت و تأسی به زندگی اهل بیت علیهم السلام و شیوه‌های مقابله آنان در مواجهه با فرافکنی‌های زمان خودشان، ضروری به نظر می‌رسد. در این پژوهش، به منظور این هدف، سیره امام علی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته است تا با شناخت رویکرد امام به عنوان مدافع ولایت، و شیوه‌های مقابله ایشان، اعم از گفتاری و رفتاری، به الگوسازی از زندگانی آنان دست یابیم.

۱. شعاری نژاد، علی اکبر، فرهنگ علوم رفتاری، ص ۴۵۹؛ همو، روان‌شناسی عمومی، ص ۳۲۴؛ نجاتی، محمد عثمان، قرآن و روان‌شناسی، ص ۳۱۳؛ احمدوند، محمدعلی، مکانیسم دفاعی روانی، ص ۱۴۳؛ بهرامی، غلامرضا و معنوی، عزالدین، فرهنگ لغات و اصطلاحات چهارزبانه روان‌پزشکی، ص ۲۹۸؛ مفیدی، مصطفی، فرهنگ پزشکی آکسفورد، ص ۶۵۱؛ شاپوریان، رضا، مقدمه بر روان‌شناسی، ص ۲۳۰؛ کتابی، احمد، فرافکنی در فرهنگ و ادب فارسی، ص ۳؛ محمدی نجم، حسین، «متقاعدسازی و افکاری عمومی در رسانه‌های غربی»، مطالعات عملیات روانی، ۱۵۰/۹، فیست، جس و فیست، گرگوری، نظریه‌های شخصیت، ص ۲۰۲؛ لسنولیوان، تام، مفاهیم کلیدی ارتباطات، ص ۳۲۱-۳۲۲؛ گنجی، حمزه، روان‌شناسی عمومی، ص ۱۳۵؛ چالز اس، کارور و مایکل اف، شی‌یر، نظریه‌های شخصیت، ص ۱۷۰؛ چشمه‌نور، مرتضی، تاکتیک‌های عملیات روانی، ص ۳۶.

۲- بسترهای زمینه‌ساز فرافکنی در عصر امام علی علیه السلام

برای فرافکنی مخالفان در عصر امام علی علیه السلام نیاز به بسترهایی است که زمینه بروز فرافکنی را مهیا کند. در عصر حضرت، عقده‌ها و اضطراب‌های درونی افراد و نیز شرایط حاکم بر جامعه، از جمله مهم‌ترین عوامل زمینه‌ساز فرافکنی نسبت به ایشان می‌باشند که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۲-۱- عقده‌های درونی افراد

یکی از عوامل اصلی زمینه‌ساز فرافکنی علیه امام علی علیه السلام مسئله حسادت و کینه‌توزی برخی قبایل یا افراد خاص متنفسد نسبت به آن حضرت بود؛ به طوری که موجب تنهایی آن بزرگوار و یا حتی برپایی برخی از جنگ‌ها علیه آن حضرت گردید. حسادت‌ها و اضطراب‌های درونی و عقده‌های روانی نسبت به یک شخص، وقتی در روح آدمی لانه کند، در تصمیم‌گیری‌های او اثر می‌گذارد؛ همان‌طور که رفتار بزرگان جامعه اسلامی بعد از رحلت نبی اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به امام علیه السلام از مسیر انصاف و مروت به دور بود. امت با وجود تأکیدات فراوان پیامبر صلی الله علیه و آله مبنی بر لیاقت و شایستگی امام برپیشوایی و زمامداری امت و نیز مبنی بر اکرام و احسان نسبت به اهل بیت علیهم السلام، راهی جداگانه برای خود برگزید و از اطاعت پیامبر صلی الله علیه و آله سرپیچید.

احزاب مدینه برخی متأثر از رقابت‌های قومی و جاهلی بودند، گروهی کینه جنگ‌ها خاطرشان را می‌آزرد، و عده‌ای هم رقابت‌ها و کمبودهای شخصیتی خود را محمل مخالفت و استفاده از ترفند فرافکنی علیه امام علیه السلام کردند. آنان انتخاب امام علی علیه السلام به عنوان جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله را با ناامنی، آشوب و بروز اختلاف‌های اجتماعی برابر می‌دانستند! در همین راستا سخن خلیفه دوم، قابل تأمل است که گفت:

علی... سزاوارترین مردم برای حکومت است، ولی قریش تاب عدالت او را ندارد؛ زیرا اگر حکومت را برعهده گیرد، راهی برای گریز از حق باقی

۱. مسعودی، علی بن حسین، مروج الذهب، ۲/ ۳۰۷.

نمی‌گذارد و در آن صورت، مردم بیعت خود را می‌شکنند و در برابر او می‌ایستند.^۱

خلیفه دوم، به شهادت اهل سنت می‌گفت:

پیامبر در واپسین ساعات عمر خویش می‌خواست درباره خلافت علی وصیت کند، اما من برای جلوگیری از فتنه، او را از این کار بازداشتیم.^۲

عمر می‌گفت:

چون علی در جنگ‌های زمان پیامبر بسیاری از قریشیان و کفار را کشته است، اگر خلیفه شود، موجب اختلاف و دودستگی در جامعه اسلامی خواهد شد.

۲-۲- فضای حاکم بر جامعه

در عصر امام علی علیه السلام فضای حاکم بر جامعه به گونه‌ای بود که مردم تمایل زیادی برای برگشت به دوره جاهلی داشتند. صحابه بزرگ پیامبر صلی الله علیه و آله هم به دنبال کسب مقام و موقعیت دوران خلافت قبلی بودند که با ظهور حکومت علوی از دست رفته بود. چنین جامعه‌ای تاب تحمل حکومت عدالت‌محور علی علیه السلام را نداشت. چه بسا مخالفان با فرافکنی علیه ایشان، سعی در سرپوش گذاشتن بر لغزش‌های خود و گناهکار نشان دادن ایشان داشتند. در ادامه، مهم‌ترین عوامل بسترساز فرافکنی در عصر امام علیه السلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۲-۱- ریاست طلبی

منشأ بسیاری از فرافکنی‌های در جامعه عصر امام علی علیه السلام، ریاست طلبی بود. امام علیه السلام زمانی زمام حکومت را در دست گرفت که به جای ارزش‌هایی همچون زهد و ساده‌زیستی، انباشت سرمایه‌های نامشروع و زندگی اشرافی نشسته بود. حتی پاره‌ای از صحابه پراوازه پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در دام بلا گرفتار آمده بودند. معاویه

۱. یعقوبی، احمد، تاریخ یعقوبی، ۱۵۹/۲.

۲. همان.

سال‌ها بعد از شهادت امام علی علیه السلام به صراحت بیان کرد که جنگ او با آن امام و یارانش، برای دفاع از اسلام و ارزش‌های اسلامی و احیای روزه و نماز و حج و زکات نبوده و او به دنبال حکومت، ریاست و خلافت بوده است.^۱ خودخواهی چنین افرادی موجب می‌شد در مواردی که خواسته‌هایشان با موازین دینی و مردمی سازگاری نداشت، با فرافکنی به توجیه درخواست‌ها و انتظارات سلطه‌طلبانه خود پردازند.

برخی افراد همچون طلحه و زبیر که عمدتاً از افراد ذی نفوذ و تأثیرگذار جامعه هم بودند و به تعبیر دیگر از نخبگان جامعه شمرده می‌شدند، از حکومت امام علی علیه السلام توقعاتی شخصی داشتند؛ توقعاتی از قبیل دستیابی به پست و مقام یا بهره‌برداری بیشتر از ثروت‌ها و امثال آن. به اذعان همه مورخان، طلحه و زبیر نخستین کسانی بودند که با امام علی علیه السلام بیعت کردند،^۲ اما بلافاصله پس از پایان بیعت، خصوصی نزد آن حضرت رفتند و خواستار مشارکت در امر حکومت شدند^۳ و ادعا کردند که اساساً انگیزه اصلی آنان از بیعت، همین بوده است.^۴ اما هنگامی که این خواسته‌ها مورد توجه امام علیه السلام قرار نگرفت، برای دستیابی به امیال و هوس‌هایشان، به راه‌اندازی تشکلات، گروه‌ها و حزب‌ها علیه ایشان اقدام کردند. اینان ظاهر فعالیت خود را مبارزه با ظلم، بی‌عدالتی و بی‌قانونی قرار دادند، اما باطن اقدام‌های آنان، چیزی جز ریاست‌طلبی و خودخواهی نبود.

۲-۲-۲- فقدان بصیرت

فقدان بصیرت مردم عصر امام علی علیه السلام از دیگر مسائلی بود که فرافکنان را در کار خود موفق‌تر می‌کرد. فرافکنان برای رسیدن به اهدافشان، از سطحی‌نگری‌ها و عدم بصیرت مردم، نهایت استفاده را می‌بردند. با تحریک احساسات دینی و

۱. ذهبی، محمد بن احمد، سیر اعلام النبلاء، ۳/ ۱۴۶-۱۴۷.

۲. ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل، ۲/ ۳۰۲؛ طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، ۳/ ۴۵۱؛

ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، الامامة والسیاسة، ۱/ ۴۷.

۳. یعقوبی، احمد، همان، ۲/ ۱۷۹-۱۸۰.

۴. ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، الامامة والسیاسة، ۱/ ۵۱.

عاطفی آنان، ذائقه اجتماعی شان را آن گونه که می خواستند، دگرگون می ساختند. آنان با فرافکنی می کوشیدند تا توجه مردم را از مسائل اصلی به مسائل جزئی جلب کنند و با وارونه جلوه دادن حقیقت و برجسته کردن آن، سعی می کردند تا آن همه رشادت و فضائل امام علی علیه السلام و جایگاه ایشان در اسلام و نزد پیامبر صلی الله علیه و آله را از دید مردم دور کنند.

به عنوان مثال، سطحی نگری و شخصیت محوری در جنگ صفین نیز برخی از یاران امام علی علیه السلام را نسبت به حقانیت جنگ با معاویه و یارانش به تردیدی جدی افکنده بود. اگر حضور شخصیتی مانند عمار در سپاه امام علیه السلام نبود، شخصیتی که پیامبر صلی الله علیه و آله درباره او گفته بود، به دست گروه ستمکار کشته می شود، به یقین گروهی از سربازان امام علی علیه السلام از همان ابتدای کار، آن حضرت را تنها می گذاشتند. وقتی شخصیتی همچون خزیمه در حقانیت مبارزه با معاویه و نیروهای ستمگرو طاغی او تردید می کند و منتظر سرنوشت عمار می ماند تا پس از آن، گروه طغیانگرا بشناسد،^۱ از تازه مسلمانان و کسانی که آن سختی های صدر اسلام را ندیده بودند و تلخی های زمان مبارزات اولیه را نچشیده بودند، چه انتظاری می توان داشت!؟

بسیاری از مردمان عصر امام، مخصوصاً جوانان ۲۵ تا ۳۰ ساله، نه پیامبر صلی الله علیه و آله را دیده بودند و نه جنگ های صدر اسلام را؛ نه اطلاع چندانی از معارف اسلام و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله داشتند و نه میزان برتری اصحاب بزرگ را نسبت به یکدیگر می دانستند. از اسلام اصیل چیزی جز الفاظ قرآن به دست آنان نرسیده بود. از این رو معرفت آنها نسبت به اسلام غالباً در حد روخوانی قرآن بود.^۲ افق نگاه مردم چنین جامعه ای از لایه های سطحی پدیده های پیش رو تجاوز نمی کند و چه بسا فرافکنان بتوانند از طریق شبهات گمراه کننده و بحران های فکری،

۱. ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، ۳/ ۲۵۹.

۲. سلیمانی، جواد، «چگونگی و چرایی بازگشت به جاهلیت در جامعه پس از پیامبر»، حکومت اسلامی، ۷۱/۵۰.

ذهن‌های بی‌خبر اینان را در برابر جبهه حق قرار دهند. چنین افرادی فردشناسی را برحق‌شناسی مقدم می‌دارند. بنابراین اگر عایشه در رأس جریان قرار می‌گرفت، آن جریان در نگاهشان مشروعیت می‌یافت؛ حتی اگر در مقابل شخصیتی چون علی علیه السلام می‌ایستاد.^۱

۲-۲-۳- روابط ناسالم اداری و اقتصادی

یکی دیگر از اموری که جامعه عصر امام علی علیه السلام را به سوی فرافکنی افراد سوق می‌داد، روابط ناسالم اقتصادی بود. جامعه‌ای که در آن زدویندهای اقتصادی رواج داشته باشد، تاب تحمل یک حکومت عدالت‌محور را ندارد. در چنین جامعه‌ای فرافکنان برای موجه جلوه‌دادن خود و سرپوش گذاشتن برگناه خویش، با شیوه‌های مختلف، فرافکنی می‌کردند. به هنگام ورود پیامبر صلی الله علیه و آله به مدینه، اکثریت قریب به اتفاق همراهان ایشان را جمعیتی تهی دست تشکیل می‌داد که نوعاً حتی توانایی تأمین قوت لا یموت خود را نیز نداشتند.^۲ ولی در زمان خلیفه دوم، بر اثر فتوحات اسلامی، اوضاع اقتصادی دگرگون شد.

عمر با اختلاف مراتب، برای هرکس مقرری معین کرد؛ با این توجیه که چون با این عمل اشراف را به اسلام جلب می‌کنم، لذا در عطا فرقی قائل شدم. عمر با فرافکنی سیستم توزیع مالی را مبتنی بر شرافت‌های خونی و قومی وضع کرده بود. این عمل او تا آن جا پیش رفت که اکثر صحابه را متمایل به دنیا کرد و حکومت اسلامی تبدیل به امپراطوری‌ای همانند امپراطوری ایران و روم شد.^۳

زمینه‌ساز جنگ‌های صفین، جمل و نهروان نیز همین روابط ناسالم اقتصادی بود؛ چراکه حضرت در اولین روز خلافت خود اعلام کرد که آن چه عثمان، تیول برخی

۱. خوارزمی، موفق‌الدین، مناقب، ص ۱۹۱؛ ابن‌اثیر، علی بن محمد، الکامل، ۳/ ۶۲۳.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ۸/ ۳۶۰.

۳. ابن‌سعد، محمد، همان، ۲۰/ ۶؛ شهیدی، جعفر، تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان،

ص ۴۸. نیز رک: موسوی کاشانی، محمدحسین، برامیر مؤمنان علی علیه السلام چه گذشت،

ص ۸۶.

کرده و اموالی که به ناحق بخشیده است را به بیت المال باز خواهد گرداند^۱ و نیز عطایا را مساوی تقسیم خواهد کرد و برای اشراف حسابی جداگانه باز نخواهد کرد. این موضع‌گیری صریح امام علیه السلام در احقاق حق و رفتار بر پایه عدالت، در مقابله با اشرافی‌گری بود؛ اشرافی که سنت‌های جاهلی را زیر عنوان صحابی بودن و اسلام پنهان کرده بودند. کسانی که در زمان عثمان از امتیازات ویژه برخوردار بودند و امام علیه السلام آنان را از این امتیازات محروم کرد، علیه امام با پوشش دین و خدشه دار کردن احساسات دینی مردم، سربه شورش برداشتند.

نگاهی به کارنامه اقتصادی سران جنگ جمل نیز همین حقیقت را نشان می‌دهد که عامل اصلی فرافکنی‌ها و مخالفت‌ها، دنیاطلبی و ثروت‌اندوزی آنان بوده است. طلحة بن عبیدالله یکی از بزرگ‌ترین سرمایه‌داران آن دوران به حساب می‌آمد.^۲ هدایای دریافتی او از خلیفه سوم، افزون بر درهم‌های بی‌شمار، شمش‌های طلا و باغ‌ها و زمین‌های پردرآمد، ۲۰۰/۰۰۰ دینار بوده است.^۳ زیبربن عوام نه فقط در مدینه دارای زندگی تجملی و اشرافی بود، بلکه در نقاط مختلف جهان اسلام مانند مصر، اسکندریه، کوفه و بصره نیز زمین‌ها و خانه‌هایی داشت.^۴ طبیعی است، این گروه نمی‌توانند در مقابل چنین حاکمی ساکت بنشینند و به فرافکنی برای رسیدن به اهدافشان پردازند.

۳- روش‌های فرافکنی مخالفان در عصر امام علی علیه السلام

در فرافکنی تکنیک‌ها و شگردهای متنوع و موثری وجود دارد که فرافکنان، به موقع و مناسب، یکی از این روش‌ها و یا ترکیبی از آنها را بر اساس حالات مخاطبان خود به کار می‌برند تا اذهان و اعتقادات مخاطبان خود را در جهت دلخواه، تحت تأثیر قرار دهند. در عصر امام علی علیه السلام نیز مخالفان ایشان از روش‌های مختلف

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، ۱/ ۲۶۹.

۲. ابن شبة نمیری، عمر، تاریخ المدینة المنورة، ۳/ ۱۰۲۰-۱۰۲۱.

۳. بلاذری، احمد، انساب الاشراف، ۶/ ۱۰۸.

۴. ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، ۳/ ۱۱۰.

فرافکنی برای متقاعد کردن عموم در راستای اهدافشان استفاده کردند که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱- توجیه‌گری

یکی از شگردهای فرافکنان توجیه‌گری است. شخص فرافکن در صدد توجیه عمل ناپسند خود برمی‌آید و گناه و تقصیر خود را ظاهراً مشروع و منطقی جلوه می‌دهد.^۱ همان‌طور که در زمینه‌ها اشاره شد، رقابت‌های قبیله‌ای و کینه‌های دیرینه و عقده‌های درونی افراد نسبت به امام علی علیه السلام باعث شد، مسئله‌ی جانشینی ایشان را با توجیه‌گری به نفع خود خاتمه دهند. دلیل قریش بر اولویت خود برای تصدی خلافت در دو کلمه خلاصه می‌شد: «سبقت در اسلام» و «خویشاوندی با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم». ابوبکر در احتجاج با انصار گفت:

قریش نخستین کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان آورده، به پرستش خدا پرداخته‌اند. آنها یاران پیامبر و خویشان او هستند و قهراً به این امر [امامت و خلافت] از همگان اولی و شایسته‌ترند و مخالف آنها جز ظالم و ستمگر نخواهد بود.^۲

قریش با این توجیه که از یاران و بستگان پیامبرند و پیش از انصار به اسلام گرویده‌اند، انصار را محکوم کردند و به عقب‌نشینی وا داشتند، اما وقتی در برابر هاشمیان قرار گرفتند و دانستند که منطق فرافکنی‌شان - سبقت و عشیره - به نفع بنی‌هاشم و بر علیه خود آنها است - چه این‌که سالار بنی‌هاشم علی علیه السلام سبق از همه و نزدیک‌تر از همگان به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بود - لحن گفتار را تغییر دادند و با فرافکنی، از مصلحت وقت و حوادث سن و توقیر کهنوت - که از ارزش‌های قبیلگی بود - دم زدند.^۳

۱. چشمه‌نور، مرتضی و پوریانی، جابر، جنگ نرم از تهدید تا واقعیت، ص ۱۲۳.

۲. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، ۳/ ۸۳.

۳. همان؛ سلیمانی، جواد، «چگونگی و چرایی بازگشت به جاهلیت در جامعه پس از پیامبر»، حکومت اسلامی، ۵۰/ ۱۹۶؛ سالم، عبدالعزیز، تاریخ عرب قبل از اسلام، ص ۳۱۲.

۳-۲- حقیقت پوشی

حقیقت پوشی یکی از شگردهای کاربردی فرافکنان است. فرافکنان با نوعی آدرس غلط دادن، مانع عمدی دریافت اطلاعات، به منظور شکل دادن به عقاید و افکار دیگران در جهت مورد نظر خود، می شدند.^۱ مخالفان امام علی علیه السلام از این شیوه فرافکنی استفاده می کردند و با تحریف و جعل یا کم و زیاد کردن یا جابه جا کردن شخصیت های تاریخی، خطوط ذهنی مردم بی بصیرت آن عصر را به نفع خود شکل می دادند.

۳-۲-۱- تحریف تاریخ

مخالفان در عصر امام علی علیه السلام برای منحرف کردن مردم جامعه مدینه، از تحریف استفاده کردند؛ تا جایی که وقایع گذشته را تحریف می کردند و حقایق و افتخارات حضرت بر مردم پوشیده می ماند و نمی گذاشتند نسل جدید از نقش حضرت علی علیه السلام در ترویج اسلام، ایثار و رشادت ها و فضایل او، باخبر شوند. آنان با کتمان حدیث ولایت و جریان غدیر، سعی در تحریف تاریخ داشتند. گاه شخصیت های تاریخی را جابه جا می کردند؛ به عنوان مثال معاویه را محرم اسرار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و یگانه مفسر قرآن و کاتب کلام وحی معرفی می کردند. حال آن که حاضر نشدند سخنان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که یکی از راه های مطمئن برای شناخت حقایق و واقعیت ها است را در جامعه رواج دهند. آنان حتی در مواردی که از آنها پرسیده می شد که به عنوان صحابه پیامبر آیا چنین چیزی را از رسول خدا شنیده اند نیز منکر می شدند.^۲

۳-۲-۲- جعل حدیث

مخالفان امام علی علیه السلام برای تقویت پایه های حکومت خویش، سیاست جعل حدیث را در پیش گرفتند. آنان با فرافکنی، شخصیت ها را در این احادیث

۱. متقی دستنایی، افشین و آثار تمر، محمد، «عملیات روانی غرب علیه جهان اسلام و تأثیر

آن بر مسلمانان اروپا»، مطالعات عملیات روانی، ۱۵/ ۱۲۳.

۲. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، ۴/ ۷۴.

جعلی جاہے جا می کردند و شخصیتی دیگر از امام علیه السلام برای نسل های جدید معرفی می کردند. این سیاست توسط خلیفه اول به کار گرفته شد. ابوبکر برای غصب فدک، ناشیانه به جعل حدیث روی آورد.^۱ نیز معاویه برای تثبیت هرچه بیشتر قدرت و سلطنت خود و بالاتر از آن، برای مبارزه با اسلام، از منافقانی که بعضاً محضر پیامبر صلی الله علیه و آله را درک کرده بودند - امثال عمرو عاص، ابوهیریه و سمرة بن جندب - در رابطه با جعل حدیث، استفاده های فراوانی برد و در این راه اموال زیادی خرج کرد. او برای آنان حقوق در نظر گرفت که علیه امام علی علیه السلام و ضرورت بیزاری از ایشان جعل حدیث کنند و احادیث را به پیامبر صلی الله علیه و آله نسبت دهند.^۲

ابن ابی الحدید می نویسد که معاویه به سمرة بن جندب یکصد هزار درهم داد تا در مقابل آن، آیه ۲۰۴ و ۲۰۵ سوره بقره را به دروغ درباره حضرت علی علیه السلام، و آیه ۲۰۷ سوره بقره را درباره ابن ملجم! تفسیر کند. اما سمرة بن جندب این معامله را با آن نرخ نپذیرفت تا این که معاویه حاضر شد دوست هزار درهم بدهد. اما باز هم نپذیرفت و بالاخره معاویه حاضر شد در مقابل آن معامله، چهارصد هزار درهم بدهد.^۳ در حالی که آیه اول درباره منافقین بود و یقیناً خود معاویه و نیز سمرة بن جندب از مصادیق بارز آن بودند. شأن نزول آیه دوم حضرت امیر علیه السلام است، آن هم به سبب فداکاری و از خودگذشتگی ای که در «لیلة المبيت» از خود نشان داد.

۳-۳- وارونه کردن

یکی از شگردهای فرافکنان در «قلب حقایق»، بر وارونه جلوه دادن واقعیت ها استوار است. آنان با شیطنتی خاص، حق را باطل و باطل را حق نشان می دهند.^۴ نمونه بارز وارونه جلوه دادن در دوران حکومت امام علی علیه السلام، از جانب معاویه در جنگ

۱. رک: دشتی، محمد، تحلیل حوادث ناگوار زندگانی حضرت زهرا، ص ۳۲.

۲. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، همان، ۴/ ۵۷.

۳. همان، ۳۶۱/۱.

۴. متقی دستنایی، افشین و آثارتمر، محمد، همان.

صفین و در ماجرای شهادت عمار نمایان شد. پیامبر ﷺ در مورد عمار فرموده بود: «تورا یک گروه ستمگر می‌کشند»^۱. این خبر در میان مسلمانان منتشر بود و حتی به گوش شامیان هم رسیده بود. از این روی یک بحران روحی برای سپاه معاویه ساخت؛ زیرا آنها می‌ترسیدند با کشتن عمار در خلال جنگ، مصداق همان گروه ستمگر شوند. از قضا همین واقعه رخ داد و عمار در خلال جنگ به شهادت رسید. انتظار می‌رفت شامیان به راحتی بفهمند حزب معاویه همان گروه ستمگری است که پیامبر ﷺ از آن خبر داده است، و از آن کناره گیرند؛ ولی معاویه با یک حيله، حقیقت را به شکل دیگری وارونه کرد و آنها را فریفت. او با ادعای این که قاتل عمار آن کسانی‌اند که او را به میدان جنگ آورده‌اند - یعنی علی ع قاتل عمار است - به استدلال پرداخت و سپاه شام در نهایت کوتاه نظری این استدلال را پذیرفتند.^۲ در حالی که عمار با اختیار خود به میدان آمده بود و کسی او را نیاورده بود.^۳

۳-۴- تحریک احساسات

تحریک احساسات به هر وسیله ممکن، یکی دیگر از شگردهای همه فرافکنان است. فرافکنان سعی می‌کنند از احساسات و عواطف مردم به سود خود استفاده کنند. در این روش، فرافکن با منتسب کردن رویدادی به حریف، عملاً افکار را از درک واقعیت منحرف می‌کند و احساسات مخاطب را برمی‌انگیزد.^۴

یکی از اموری که در جهان اسلام آثار روانی فراوانی بر جای گذاشت، مسئله کشته شدن عثمان، خلیفه مسلمانان بود. فرافکنان با مظلوم‌نمایی و از طریق داستان‌ها و دروغ‌هایی که درباره نحوه کشته شدن او ساختند، کوشیدند چهره‌ای مظلوم و کاملاً بی‌گناه از عثمان به نمایش بگذارند. آنان عثمان را شخصی مورد ظلم قرار گرفته قلمداد کردند.

۱. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح، ۲۵/۴.

۲. منقری، نصر بن مزاحم، وقعة الصفین، ص ۲۱۵.

۳. رک: سید رضی، محمد بن حسین (گراورنده)، نهج البلاغه، خطبه ۳.

۴. چشمه نور، مرتضی، از اسلام هراسی تا ایران ستیزی، ص ۳۴.

همه مورخان و محققان اذعان کرده‌اند، یکی از سرسخت‌ترین دشمنان عثمان، عایشه همسر پیامبر بود. او مدت‌ها در شهر مکه علم مخالفت با عثمان را برافراشته بود و آرزوی مرگ او را در سر داشت^۱ و به گونه‌های مختلف، مردم را تحریک می‌کرد که علیه او قیام کنند؛ اما به محض شنیدن خبر قتل عثمان و بیعت مردم مدینه با امام علی علیه السلام، با این‌که به سوی مدینه در حال حرکت بود، سفر خود را نیمه‌تمام رها کرد و به مکه بازگشت و موضع خود درباره عثمان را به طور کامل تغییر داد. او در کنار حجر اسماعیل به صورت علنی و آشکارا به مخالفت با امام پرداخت و با سخنرانی‌های احساسی و عاطفی خود، کوشید مردم را به بهانه خون خواهی عثمان، علیه امام علی علیه السلام بسیج کند. وی که به دلیل همسری پیامبر صلی الله علیه و آله محبوبیت فراوانی در بین مردم داشت و به تعبیر امام علی علیه السلام «اطوع الناس فی الناس» بود^۲، توانست با تحریک احساسات و استفاده از موقعیت اجتماعی خود، بسیاری از آنان را علیه امام علیه السلام تحریک کند. طولی نکشید که مکه را پایگاهی برای مخالفان حکومت مرکزی قرار داد و بعد از مدتی، طلحه و زبیر نیز به او ملحق شدند.

۳-۵- اختلاف افکنی

از شگردهای فرافکنان برای رسیدن به اهدافشان، ایجاد تشتت و اختلاف در جامعه است. جامعه عصر پیامبر صلی الله علیه و آله، جامعه‌ای یک پارچه و متحد بود و امت، دارای اعتقاد و باور و ایمان مشترک بودند و نسبت به رهبر خود، اعتماد داشتند. این اتحاد و ایمان خالصانه، به طور طبیعی سد محکمی در برابر هرگونه فرافکنی و فتنه‌انگیزی بود. اما در عصر امام علی علیه السلام فرافکنان با ایجاد بی‌اعتمادی نسبت به امام علیه السلام و برانگیختن احساسات مذهبی مردم، با فریب لفظی‌ها و سخن‌پراکنی‌ها در موجه جلوه دادن ادعاهای خود، و با نشان دادن شخصیتی خلاف واقع از امام علیه السلام، سعی در اختلاف افکنی میان امت و یاران ایشان داشتند.^۳

۱. یعقوبی، احمد، تاریخ یعقوبی، ۲/ ۱۷۶.

۲. ابن‌عبدالبر، یوسف بن عبدالله، الاستیعاب، ۲/ ۳۱۸.

۳. رک: جنیدی، رضا، تکنیک‌های عملیات روانی و شیوه‌های مقابله، ص ۱۱۹.

نمونه بارز اختلاف افکنی برای برانگیختن احساسات مذهبی مردم را در سیاست قرآن برنیزه کردن در جنگ صفین می بینیم. زمانی که در اثر جنگ لیلۃ الهیرارکان لشکر معاویه متلاشی شده بود و ادامه کار به شکست حتمی معاویه می انجامید، به پیشنهاد عمرو بن عاص و به فرمان معاویه، لشکر شام قرآن‌ها را بر سرنیزه کردند و گفتند، ما به حکم قرآن راضی هستیم. پانصد قرآن بر سرنیزه رفت.

اسلام‌ناشناختگان سپاه امام علی علیه السلام، در برابر این حربه و فریب فرافکنان سخت لرزیدند که فریبی بس بزرگ بود، و جز ثابت قدمان در اسلام، کسی توان رستن از آن را نداشت؛ به ویژه که مزدوران معاویه و منافقین سپاه کوفه چون اشعث بن قیس، در آن میان فرافکنی می کردند.^۱

این خدعه به گونه‌ای بود که عده‌ای از مقدس‌نماهای بی‌تشخیص به یکدیگر اشاره می کردند، علی چه می گوید؟ با قرآن بجنگیم؟! از جمله آنها خواجه ربیع بود که همراه ۴۰۰۰ نفر از اهالی ری در جنگ شرکت داشت. او به حضور امام علی علیه السلام رسید و عرض کرد: یا امیرالمؤمنین، ما در این جنگ شک داریم. یعنی ما نمی دانیم حق با شماست یا با معاویه؛ چراکه معاویه هم ادعای اسلامیت می کند، معاویه هم دم از قرآن می زند، معاویه و یارانش نماز می خوانند و آوای خواندن قرآن از خیمه‌هایشان به گوش می رسد.^۲ هرچه امام علیه السلام و تیزبینان لشکرش، پافشاری کردند که این نیرنگ فرافکنان است، اینان اهل قرآن و اسلام نیستند، ما بارها ایشان را به سوی قرآن خوانده‌ایم و زیر بار نرفته‌اند، مفید واقع نشد.

۳-۶- تخریب

مخالفان امام علی علیه السلام از هر روشی برای تخریب شخصیت و پایین آوردن منزلت ایشان نزد مردم استفاده می کردند تا با منزوی کردن امام علیه السلام راحت‌تر به اهداف سلطه‌طلبانه خود دست یابند. سب و دشنام‌دادن از روش‌هایی بود که معاویه در تبلیغات علیه امام علیه السلام برای تقویت پایه‌های حکومت خود و تضعیف منزلت امام

۱. یعقوبی، احمد، همان، ص ۱۶۵.

۲. موسوی کاشانی، محمدحسین، برامیر مؤمنان علی علیه السلام چه گذشت، ص ۲۱۲.

به کار برد. از آن جا که فرافکن تمایلات درونی خود را در مقابل اضطراب درونی اش به طرف مقابل فرامی افکند،^۱ معاویه نیز این اضطراب درونی خودش را نسبت به امام علی علیه السلام با ترویج بدگویی و دشنام به ایشان برون افکند و بدگویی از حضرت به هر نحو ممکن، تکلیف عاملان معاویه حتی پس از پیروزی او بود. مغیره بن شعبه خطاب به صعصعة بن صوحان می گوید:

دیگر نشنوم که پیش کسی عیب عثمان گفته ای و نشنوم که آشکارا از فضیلت علی سخن کرده ای که تواز فضیلت علی چیزی نخواهی گفت که من ندانم که این را بهتر از تومی دانم، ولی این حکومت تسلط یافته و ما مکلف شده ایم که عیب او را به مردم بگوییم. بسیاری از آن چه را مأمور شده ایم و می گذاریم و برای حفظ ظاهر، همان مقدار که چاره نیست، می گوییم که این قوم را از خویشتن دفع کنیم. اگر از فضیلت او خواهی گفت در جمع یارانت بگوی و در خانه هایتان؛ اما اگر آشکارا بگویی و در مسجد، خلیفه این را تحمل نکند و ما را معذور ندارد.^۲

معاویه سب امام علیه السلام را در جامعه اسلامی رواج داد، در حالی که در روایات پیامبر صلی الله علیه و آله، سب امام علی علیه السلام سب رسول خدا صلی الله علیه و آله دانسته شده است.^۳

۴- راهبردهای امام علی علیه السلام در مقابله با فرافکنی های مخالفان

از مهم ترین هدف ها و برنامه های امام علی علیه السلام در مواجهه با فرافکنی های مخالفان عصرشان، این بود که همواره و به شیوه های گوناگون، سعی می کردند از انحراف های عقیدتی، دینی و سیاسی تا حد امکان جلوگیری کنند. در بررسی سیره امام علی علیه السلام، راهبردهای ایشان در مواجهه با فرافکنی های اتخاذ شده از جانب مخالفان، در دو محور راهبردهای پیشگیرانه و راهبردهای تدافعی مورد تتبع و بررسی قرار گرفته است.

۱. گنجی، حمزه، روان شناسی عمومی، ص ۱۳۵.

۲. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، ۲۸/۷.

۳. رک: ذهبی، محمد بن احمد، سیر اعلام النبلاء، ۳/۱۴۹.

۴-۱- راهبردهای پیشگیرانه

یکی از ویژگی‌های امام علی علیه السلام در برخورد و مقابله با فرافکنی‌های مخالفان این بود که سعی داشتند با سخنان شیوا و بلیغ، ضمن روشننگری و افشاگری‌های به موقع و سنجیده، روحیه و اراده دشمن را تضعیف کنند و از بروز اختلافات و درگیری‌ها جلوگیری کنند و حقیقت برای عامه روشن شود. شواهد کلامی و رفتاری امام علی علیه السلام در قالب شیوه‌های پیشگیرانه، با روشننگری و افشاگری، مذاکره و نامه‌نگاری ارائه و تحلیل می‌گردد.

۴-۱-۱- روشننگری

همان‌طور که در زمینه‌ها اشاره شد، یکی از مسائلی که مخالفان امام علی علیه السلام برای رسیدن به اهداف جاه طلبانه خود، با فرافکنی بر حقیقت آن سرپوش گذاشتند، جان‌شینی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بود. همان‌طور که گفته شد، با تمام اقدامات پیامبر، مخالفان با تکیه بر ملاک‌های جاهلی، با جعل حدیث و نقل روایات ساختگی، قریش را میراث‌دار پیامبر معرفی کردند و با فرافکنی، از مصلحت وقت و حوادث سن و توقیر کهولت - که از ارزش‌های قبیلگی بود - دم زدند.^۱

امام پس از بیعت مردم با ابوبکر و کودتای سقفیه، همراه حضرت زهرا علیها السلام و حسنین علیهما السلام بردر خانه‌های مهاجر و انصار به منظور دعوت شبانه می‌رفتند و خواستار حمایت می‌شدند و یاد و خاطره غدیر خم را برای آنان زنده می‌کردند. اما متأسفانه آنان در جواب حضرت می‌گفتند، اگر زودتر و پیش از ابوبکر اقدام می‌کردید، ما کسی را به جای شما انتخاب نمی‌کردیم... امام علیه السلام فرمودند: آیا من بدون آن‌که پیامبر خدا را دفن کنم، بیرون می‌آدمم و برای خلافت و حکومت می‌جنگیدم؟!^۲

اگر امام علیه السلام با دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و حسنین علیهما السلام به خانه انصار رفتند،

۱. سلیمانی، جواد، «چگونگی و چرایی بازگشت به جاهلیت در جامعه پس از پیامبر»، حکومت اسلامی، ۱۹۶/۵۰. نیز رک: جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام، ۲۰/۱.

۲. رک: ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، الامامة والسياسة، ص ۱۲۹.

برای یادآوری و آگاهی مردم نسبت به جایگاه اهل بیت بوده است.^۱ امام علیه السلام از عادت عرب در عدم نقض بیعت کاملاً آگاه بود و می دانست آنان بیعت با ابوبکر را نخواهند شکست. هم چنین عاقبت کار را می دانست. اما هدف وی از چنین تلاش هایی، اتمام حجت بر حاضران و روشننگری و آگاه ساختن آیندگان و زنده نگه داشتن حقیقت بود.^۲

۴-۱-۲- افشاگری

راهبرد امام علی علیه السلام در مبارزه با فرافکنی های عصر خویش، افشاگری و تبیین بود. از شیوه های افشاگرانه آن حضرت برای بیداری افکار عمومی، افشای توطئه ها و مقاصد شوم فرافکنان جامعه بود که در لابه لای بیانات خود از نیات پنهان آنان پرده برمی داشت.

معاویه سخت مواظب بود نقش پشت پرده اش در قتل عثمان فاش نشود، تا به بهانه خون خواهی عثمان، افکار عمومی را علیه امام بسیج کند. ولی حضرت از نقش پنهان او در قتل عثمان و تعلق ورزیدنش در یاری خلیفه مقتول، پرده برداشت؛ به طوری که برای عراقیان نیز این حقیقت واضح شد. این قضیه حتی برای فردی مثل شبت بن ربیع که چندان تعهدی به مولا نداشت، مسلم گشت؛ از این رو وی در ملاقات با معاویه گفت: «ما می دانیم تو در یاری عثمان کوتاهی کردی و می خواستی او به قتل برسد و توبه مقام دلخواهت برسی».^۳

حدود ۳۰/۰۰۰ تن قاریان شام و عراق در گوشه ای از صفین چادر زدند و تا سه ماه بین معاویه و مولا رفت و آمد می کردند. آنان هر بار با کوله باری از تهمت و مغالطه از نزد معاویه پیش حضرت می آمدند ولی آن بزرگوار با بیانات روشنگرانه، شبهات آنها را می زدود و از سردرگمی رهایشان می کرد و با استدلال های منطقی و با تکیه بر

۱. حسنین قمی، مهدی، زخم خورشید، ص ۱۱۲؛ نیلی پور، مهدی، فرهنگ فاطمیه: الفبای شخصیتی حضرت زهرا علیها السلام، ص ۲۱۱.

۲. شوشتری، محمدتقی، نهج الصباغة، ۴/۴۲۷.

۳. منقری، نصر بن مزاحم، وقعة الصفین، ص ۱۸۷.

بیعت مهاجران و انصار، می‌کوشید حقانیت خود را برایشان ثابت کند.^۱

۴-۱-۳- خنثی‌سازی

از بررسی سیره امام علی علیه السلام به دست می‌آید که با توجه به آن چه در زمینه‌ها بدان پرداخته شد - مبنی بر غصب خلافت با زنده‌کردن اعتقادات جاهلی و فرافکنی‌هایی همچون برتری و فضیلت تراشی برای قریش - امام علی علیه السلام قبل از این که به بیعت وادار شود و هم پس از آن، روشی دیگر برای خنثی‌سازی فرافکنی‌های طرف مقابل اتخاذ کرده است و آن پاسخ به استدلال مهاجران و انصار است که در روز سقیفه ایراد کرده بودند. در نهج البلاغه آمده است که امام می‌فرماید:

پرسیدم: انصار چه گفتند؟ پاسخ دادند: رهبری از ما و رهبری از شما. گفتم: چرا بر آنان به این سخن رسول خدا احتجاج نکردید، آن جا که توصیه فرمود با نیکان انصار نیکی شود و بدانسان مورد گذشت قرار گیرند؟ پرسیدند: در این حدیث چه برهانی به زیان آنها است؟ گفتم: اگر قرار بود فرمانروایی در میان آنان باشد، توصیه در مورد آنان معنا نداشت، سپس پرسیدم: قریش چه گفتند؟ پاسخ شنیدم: قریش چنین احتجاج کردند که شاخه‌ای از شجره پیامبرند. گفتم: در مقام احتجاج به درختی تکیه کردند که میوه‌اش را پایمال می‌کنند. شگفتا، آیا همراهی با پیامبر صلی الله علیه و آله ملاک صلاحیت برای خلافت است، ولی مصاحبت و خویشاوندی ملاک نیست؟^۲

۴-۱-۴- تقویت دانش دشمن‌شناسی

یکی از شیوه‌های دیگری که امام علی علیه السلام در مقابل کارشکنی‌ها و فرافکنی‌های مخالفان به کار می‌برد، سعی در تقویت دانش دشمن‌شناسی و شناساندن حق و باطل بود. چه بسا امام علی علیه السلام از همان نخستین روزهای خلافت به

۱. همان، ص ۱۹۰.

۲. سیدرضی، محمد بن حسین (گردآورنده)، نهج البلاغه، خطبه ۶۶.

این مشکل واقف بود و می دانست قصور فهم مردم در درک مقتضیات زمان و مسائل اسلام، بعدها منشأ اختلاف خواهد بود. بنابراین امام علیه السلام برای ارتقای سطح آگاهی و شناخت جامعه، دوره را پیش نهاد: یکی شناخت حق و باطل و دیگری شناسایی اهل آنها. نمونه بارز آن جریان حارث بن حوط است که در جنگ جمل، به سختی دچار تردید شده بود. سوابق طلحه و زبیر و از همه مهم تر، انتساب عایشه به بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، همچون سدی راه فهم او را بسته بود؛ به طوری که نمی توانست انحراف آنها را در جنگ جمل بپذیرد. حضرت برای روشنابخشی به او کلامی گفت:

حارث، تو کوتاه بینانه نگرستی، نه عمیق و زیرکانه، و سرگردان ماندی. تو حق را نشناخته ای تا بدانی اهل حق چه کسانند و نه باطل را تا بدانی پیروان آن چه مردمانند.^۱

حضرت تنها شناخت حق را برای هدایت همه مردم کافی نمی دانست؛ چرا که بسیاری از مردم در حوادث پیچیده و فرافکنی های درهم تنیده، قادر به تفکیک حق و باطل نیستند؛ زیرا اگر حق را بشناسند ولی از مصادیق حق و باطل بی خبر باشند، در کشاکش فرافکنی ها و درگیری های جناح ها، نمی توانند حساب شده موضع بگیرند. لذا حضرت شناسایی اهل حق و اهل باطل را به مثابه یک وظیفه خطیر اجتماعی پیش کشیده اند.^۲

۴-۱-۵- ایجاد روحیه حقیقت شناسی

یکی از نخستین کارهایی که امام علی علیه السلام در مقابله با فرافکنی ها انجام می دادند، برملا کردن حقیقت پشت پرده شعارهای مقدس فرافکنان بود. همان طور که در زمینه ها گفته شد، بسیاری از کسانی که در جبهه فرافکنان قرار دارند، افراد بی بصیرت و شخص محوری هستند که فریفته شعارهای زیبا و فریبنده فرافکنان می شوند. بسیاری از کسانی که فریب فرافکنان را می خورند، از نادانی خود آگاه نیستند که گرفتار

۱. همان، حکمت ۲۶۲.

۲. رک: همان، ص ۱۴۴، خطبه ۱۴۷.

فریب‌کاری آنان شده‌اند. بنابراین باید تلاش کرد تا دست‌های پشت پرده و حقیقت شعارها افشا شود.

به یک نمونه از عملکرد امام در این زمینه توجه کنید: در جریان حکمیت در جنگ صفین، عده‌ای معدود، با اغراض سیاسی، روابط پنهانی با معاویه داشتند و پولش را گرفته بودند و در صدد انجام وظیفه بودند! این گروه که افرادی مثل اشعث بودند، شعاری انتخاب کرده بودند که برای هر مسلمانی دلنشین بود: داوری با قرآن! (این قرآن بین ما و شما حاکم باشد. چرا ما با هم بجنگیم؟!)^۱

مردم ناآگاه که نمی‌توانستند قضایا را درست تحلیل کنند، لشکری انبوه را تشکیل می‌دادند، بدون این‌که بدانند چرا این شعار مطرح شده است و چه کسانی این شعار را طرح کرده‌اند و چه اهدافی را دنبال می‌کنند. آنان تا نزدیک نهر روان آمدند. امام علی علیه السلام برای هدایت آنان چندین نفر را جهت مذاکره فرستاد، ولی رهبران این جریان که صلح را به نفع خود نمی‌دیدند، این مذاکرات را نپذیرفتند و اصرار کردند که باید علی علیه السلام بیاید. با وجود خطر جدی، امام علی علیه السلام جلورفت تا در برابر آنان قرار گرفت و در یک اقدام بی‌سابقه فرمود: آیا همه شما در صفین با ما بودید؟ گفتند: بعضی از ما بودند و بعضی نبودند. فرمود: پس جدا شوید؛ آنان که در صفین بوده‌اند دسته‌ای و آنان که نبوده‌اند دسته‌ای دیگر تا با هر دسته، چنان‌که در خور آن است سخن گویم.^۲

امام ابتدا با کسانی که در صفین نبودند سخن گفت و جریان صفین را برای آنان تحلیل کرد. این افراد تازه فهمیدند که جریان چیست. سپس امام علی علیه السلام منطقه‌ای را در نظر گرفت و فرمود: هرکس به کوفه رود در امان است، و هرکس به مدائن رود در امان است و... به دنبال این جریان فروة بن نوفل اشجعی رو به طرفدارانش کرد و گفت: به خدا قسم نمی‌دانم برای چه با علی می‌جنگیم؟ من بازمی‌گردم تا برایم روشن شود و آگاهانه وارد شوم؛ یا بجنگم یا اطاعت کنم.^۳

۱. منقری، نصرین مزاحم، وقعة الصفین، ص ۴۰۸؛ یعقوبی، احمد، تاریخ یعقوبی، ص ۱۶۵.

۲. سید رضی، محمد بن حسین (گردآورنده)، نهج البلاغة، خطبة ۱۲۲.

۳. ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل، ۳/ ۳۴۶.

با این اقدام امام علی علیه السلام، چندین هزار نفر از سپاه کنار رفتند.

۴-۲- راهبردهای تدافعی

حضرت علی علیه السلام علاوه بر آن که در مقابله با شیوه‌های فرافکنی مخالفان عصر خود، شیوه پیشگیرانه در پیش گرفتند، شیوه تدافعی را در راستای فعالیت‌های سیاسی خود اتخاذ کردند. ایشان در روش تدافعی سعی داشتند در قبال انواع فرافکنی مخالفان، نوع خاصی از دفاع را پیش بگیرند.

۴-۲-۱- شرکت در مناظره

یکی از شیوه‌هایی که امام علی علیه السلام برای دفاع از حق خود در برخورد با مخالفان به کار می‌گرفت، شرکت در مناظرات بود. نمونه بارز آن این است: در عصر خلافت عثمان، جمعیتی از مهاجران و انصار که تعدادشان بیشتر از دویست نفر بود، در مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم اجتماع کرده بودند و گروه‌گروه با همدیگر مناظره می‌کردند. گروهی در شأن علم و تقوا، و از برتری قریش و سوابق درخشان آنها و هجرتشان و گفتاری که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در فضائل آنها فرموده بود، سخن می‌گفتند و اظهار می‌داشتند که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرموده است: «الْأئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ»؛ «امامان، از قریش هستند»؛ یا فرموده است: «الْأَنْبَاءُ تَبَعُ لِقُرَيْشٍ، وَقُرَيْشٌ أُمَّةُ الْعَرَبِ»؛ «مردم پیرو قریش هستند، و قریش پیشوایان عرب می‌باشند». به این ترتیب هر گروهی افتخارات دودمان خود را برمی‌شمرد.

در میان جمعیت، از مهاجران افرادی مانند علی علیه السلام، سعد وقاص، عبدالرحمن عوف، طلحه، زبیر، مقداد، ابن عباس، محمد بن ابوبکر و عبدالله بن جعفر بودند. از انصار نیز افرادی مانند اُبَی بن کعب، زید بن ثابت، ابویوب انصاری، قیس بن سعد، جابر بن عبدالله انصاری و انس بن مالک حضور داشتند. مناظره دامنه‌داری بین آنها از بامداد تا ظهر، ادامه یافت، در حالی که عثمان در خانه خود به سر می‌برد و حضرت علی علیه السلام و بستگانش، سکوت کرده بودند.

در این هنگام، جمعیت متوجه امام علی علیه السلام شدند و عرض کردند: شما چرا سخن

نمی‌گویید؟ امام علی علیه السلام فرمود: هر دو گروه شما از مهاجران و انصار، هر کدام از شأن و مقام خود [برای شایستگی به مقام رهبری] سخن گفتید، ولی من از هر دو گروه شما می‌پرسم: خداوند به خاطر چه، این افتخار و برتری را به شما عطا کرد؟ مهاجران و انصار گفتند: به خاطر وجود محمد صلی الله علیه و آله و سلم و خاندان او، به ما امتیاز بخشید. امام علی علیه السلام فرمود: راست گفتید؛ آیا نمی‌دانید علت وصول شما به این سعادت دنیا و آخرت، تنها به خاطر ما خاندان نبوت بوده است و پسرعمویم محمد صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «من و خاندانم ۱۴۰۰ سال قبل از خلقت آدم علیه السلام نوری در پیشگاه خدا بودیم، سپس خداوند این نور را همواره نسل به نسل در صلب‌های ارجمند و رحم‌های پاک انتقال داد، که هرگز آلودگی به این نور، راه نیافت...»!

سپس علی علیه السلام پاره‌ای از فضائل خود را برشمرد و حاضران را قسم داد که آیا چنین است، و حاضران اعتراف نمودند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در شأن علی علیه السلام آن فضائل را فرموده است. از جمله فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم که هرکس از شما سخن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را درباره خلافت من شنیده است، برخیزد و گواهی دهد. در این هنگام افرادی مانند سلمان، ابوذر، مقداد، عمار، زید بن ارقم و براء بن عازب برخاستند و گفتند: ما گواهی می‌دهیم که سخن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را به خاطر سپرده‌ایم، آن هنگام که آن حضرت بفرزاد منبر بود و تو در کنارش بودی، و آن حضرت فرمود: «خداوند به من فرمان داده تا امام شما و جانشین خودم و وصی و عهده‌دار کارهای من بعد از خودم را، که خداوند اطاعت از او را بر مؤمنان واجب نموده، نصب کنم... ای مردم! امام و مولا و راهنمای شما بعد از من، برادرم علی است، و مقام او در میان شما همانند مقام من در میان شما است. در دین خود از او پیروی کنید و در همه شئون زندگی، از او اطاعت نمایید».

به این ترتیب، امام علی علیه السلام با مناظره خود در میان آن جمعیت، دلایل امامت و برتری خود را تبیین کرد و حجّت را بر آنها تمام نمود.^۱

۱. ر.ک: هلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس، ص ۲۱۸.

۴-۲-۲- بردباری

شیوه دیگری که امام علی علیه السلام در برخورد با فرافکنی‌های زمان خود به کار می‌گرفت، مدارا بود. وقتی گفتگوها و روشنگری‌ها به نتیجه نمی‌رسید، چنین نبود که بی‌درنگ با مخالفان برخورد خشونت‌آمیز کند؛ بلکه راه مدارا و بردباری را پیش می‌گرفت. این شیوه از شیوه‌های مؤثر در مقابله با فرافکنی است؛ چراکه فرافکنان اغلب با بدجلوه‌دادن شخصیت فرد، مردم را علیه او بسیج می‌کنند. اگر چنین فردی از راه مدارا وارد شود، مردم به حقانیت وی پی می‌برند و به سوی او می‌گروند.

امام علی علیه السلام با آن‌که از انگیزه طلحه و زبیر برای رفتن به مکه آگاه بود (که با بهانه رفتن به حج برهدف پلید خود سرپوش می‌گذاشتند) و می‌دانست جز جنگ افروزی مقصود دیگری ندارند، با آنان مدارا کرد و در پاسخ به پیشنهاد ابن عباس که از وی می‌خواست آن دو را زندانی کند و از رفتن به مکه باز دارد، فرمود:

ایا از من می‌خواهی آغازگرستم باشم... و براساس ظن و گمان به مجازات افراد بپردازم و پیش از انجام کار، مؤاخذه کنم؟ هرگز. به خدا قسم از رفتار عادلانه... که خدا مرا بدان امر فرموده، روی نمی‌گردانم!^۱

۴-۲-۳- قاطعیت و جدیت

یکی دیگر از شیوه‌هایی که امام علی علیه السلام در مواجهه با فرافکنی‌های مخالفان عصر خود به کار می‌گرفت، مقاومت در برابر خواسته‌های نامشروع آنان بود. شخص فرافکن از آن‌جا که می‌کوشد با برنامه‌ریزی و گام‌به‌گام، اهداف خود را پیش ببرد، ممکن است در هر مرحله‌ای، خواسته‌ای جزئی و کوچک مطرح کند. سطحی‌نگران گمان می‌کنند که این خواسته جزئی، مهم نیست و مصلحت حفظ نظام اسلامی، اقتضا می‌کند که از برخی قوانین، کوتاه آمده شود و به خواسته‌های آنان توجه شود. همان‌طور که طلحه و زبیر هرگز آن انگیزه نهانی و نهایی خود را در ابتدای کار بر زبان نیاوردند. خواسته اولیه آنان در ظاهر خواسته

۱. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، ۲۳۵/۶؛ مفید، محمد بن محمد، الجمل، ۱/۱۶۶.

چندان حساسیت برانگیزی نبود. آنان متقاضی مشارکت در امر حکومت یا منصوب شدن به عنوان مشاوران عالی امام علی علیه السلام بودند. اما این درخواست با مخالفت شدید امام علی علیه السلام مواجه شد و زمانی که دیدند به هیچ صورتی نمی‌توانند به این هدف دست پیدا کنند، تقاضای حکومت بر شهرهای بصره و کوفه را داشتند. اما امام علی علیه السلام با بیان این‌که فقط کسانی را به زمامداری برمی‌گزیند که به دین باوری و امانت‌داری شان اطمینان یابد،^۱ بذر نومییدی را در دل آن دو پاشید و آن‌گاه بود که آنها تصمیم گرفتند برای عملیاتی کردن مرحله اصلی نقشه خود به مکه بروند و هدف اصلی خود را که اقدام علیه حکومت قانونی امام بود، از آن سرزمین مقدس آغاز کنند.

۴-۲-۴- اتخاذ موضع صریح نسبت به مسائل

از آن جا که در جامعه عصر امام علی علیه السلام، روابط ناسالم اداری و حکومتی و فساد اقتصادی رواج داشت و صاحبان قدرت برای مقبول افتادن فرافکنی‌های خود، از هر نوع تطمیعی استفاده می‌کردند، برخورد بسیار عبرت‌آموز امام علی علیه السلام با کسی که شبانه به در خانه آن حضرت آمد و برای او هدیه‌ای آورد، همواره باید آویزه گوش و جان حاکمان و کارگزاران اسلامی باشد. آن حضرت هیچ بهانه‌ای را برای قبول هدیه او نپذیرفت. آن حضرت می‌توانست بگوید، من که ولی خدا و خلیفه مسلمانان هستم و اجازه الهی تصرف در همه اموال مردم را نیز دارم؛ اما در توصیف این جریان فرمود:

شگفت‌تر از آن [درخواست ناصواب عقیل] این‌که، شب هنگام کسی ما را دیدار کرد و ظرفی سرپوشیده آورد. درونش حلوایی سرشته و با روغن و قند آغشته. چنان‌ش ناخوش داشتم که گویی آب دهان ما را بدن آمیخته یا زهر بر آن ریخته. گفتم: صله است یا زکات، یا برای رضای خدا است که گرفتن صدقه بر ما ناروا است؟ گفت: نه این است و نه آن؛ بلکه ارمغان است. گفتم: مادرت بر تو بگرید.

۱. رک: ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، ۱/۲۳۱.

آمده‌ای مرا از راه دین خدا بگردانی یا خردآشفتت‌ای یا دیوگرفته یا به بیهوده سخن می‌رانی؟ به خدا اگر هفت اقلیم را با آن چه زیر آسمان‌ها است به من دهند تا خدا را نافرمانی نمایم و پوست جویی را از مورچه‌ای به ناروا برابیم چنین نخواهم کرد.^۱

نتیجه‌گیری

از بررسی انجام‌گرفته، نتایج زیر حاصل شد:

۱- فرافکنی تلاشی در جهت ایجاد فضای ذهنی، فکری و فرهنگی است که از ناحیه شخص فرافکن، برای دستیابی به اهدافش، نسبت به طرف مقابل اعمال می‌شود. طبق بررسی‌های انجام‌گرفته، در زمان امام علی علیه السلام، به خاطر وجود برخی از زمینه‌ها و عوامل، مخالفان از فرافکنی بر علیه ایشان در راستای اهدافشان استفاده کرده‌اند.

۲- مهم‌ترین بسترهای زمینه‌ساز فرافکنی در عصر امام علی علیه السلام، عقده‌های درونی افراد - مثل عقده‌های شخصی و عقده‌های به‌جامانده از جنگ‌ها - و فضای حاکم بر جامعه - با مؤلفه‌هایی مثل روحیه شخص محوری، ریاست‌طلبی، ثروت‌گرایی و روابط ناسالم اداری و اقتصادی - بوده است.

۳- مخالفان در عصر امیرالمؤمنین علیه السلام مجموعه‌ای از روش‌های مختلف از قبیل تحریک احساسات، توجیه‌گری و تفرقه‌افکنی را در راستای اهداف سیاسی و متناسب با حالات مخاطبان خود، برای فرافکنی علیه حضرت، به کار برده‌اند و با این کار، خطوط فکری، اعتقادی و احساسی مردم را در جهت دلخواه خود تحت تأثیر قرار داده‌اند.

۴- امام علی علیه السلام در مقابله با فرافکنی مخالفان، با حفظ اصول اخلاقی و اسلامی، مبتکر بهترین شیوه‌های مبارزه با فرافکنی بوده است. ایشان در شیوه‌های پیشگیرانه، با مکاتبه، شرکت در مناظره و... افشاگری و روشن‌گری کرده‌اند و در شیوه‌های تدافعی، با تلاش بسیار و سعی در تقویت دانش دشمن‌شناسی و

۱. سید رضی، محمد بن حسین (گردآورنده)، نهج البلاغه، ص ۲۵۹، خطبة ۲۲۴.

تشخیص حق و باطل و... به مقابله با فرافکنی‌های عصر خود پرداخته‌اند.

۵- راهبردهایی که امام علی علیه السلام در مقابله با فرافکنی مخالفان در پیش گرفته‌اند، گاه در کوتاه‌مدت و گاه در بلندمدت به نتیجه رسیده است. چون در سیره علوی مقابله با فرافکنی با هرترفندی انجام نمی‌شده است، مخالفان گاه با انجام اقداماتی، پیشبرد راهبردهای امام علیه السلام در کوتاه‌مدت را به تعویق می‌انداختند. البته در درازمدت، راهبردهای ایشان قطعاً اثرگذار بوده است. مقابله با برخی از جریان‌های مختلفی که امام علی علیه السلام با آنها مقابله کرده - مثل جریان صفین و برخی دیگر از جریان‌ها - در همان لحظه امکان پذیر نبوده است، بلکه حضرت باید در درازمدت با آنها مبارزه می‌کرد؛ هرچند در آن لحظه، سیاست مخالفان اثرگذار بوده است. لذا برای ارزیابی این‌که راهبردهای امام علی علیه السلام تا چه اندازه اثرگذار بوده است، باید تأثیر آنها را در طول زمان دید. این‌که اکنون شیعه و نام امام علی علیه السلام در تاریخ می‌درخشد، نشان از موفقیت این راهبردها دارد.

فهرست منابع

کتاب‌ها

قرآن کریم.

نهج البلاغه (سخنان امیرمؤمنان علیه السلام)، گردآوری سید رضی.

آریانپور کاشانی، عباس، فرهنگ کامل انگلیسی فارسی، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۳ ش.
آریانپور کاشانی، منوچهر، فرهنگ گسترده پیشرو انگلیسی فارسی، جهاد رایانه، تهران، ۱۳۶۸ ش.

ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۸۵ ق.

ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل فی التاریخ، دار صادر، بیروت، ۱۴۰۸ ق.

ابن سعد بغدادی، محمد بن سعد بن منیع، الطبقات الکبری، دار بیروت، بیروت، ۱۴۰۵ ق.

ابن شبة نمیری، عمر، تاریخ المدینة المنورة، دار الفکر، قم، ۱۴۱۰ ق.

- ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله، الاستیعاب فی معرفة الاصحاب، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۱۵ ق.
- ابن قتیبه دینوری، عبدالله بن مسلم، الامامة و السياسة، شركة مصطفى البابی الحلبي، مصر، ۱۳۸۲ ق.
- احمدوند، محمدعلی، مکانیسم دفاعی روانی، بامداد، تهران، ۱۳۶۸ ش.
- انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، سخن، تهران، ۱۳۸۶ ش.
- باطنی، محمدرضا، فرهنگ معاصر پویا انگلیسی فارسی، فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۸۵ ش.
- بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، تحقیق: مصطفی دیب البغاء، چاپ چهارم: دار ابن کثیر، ۱۴۱۰ ق.
- براهنی، محمدنقی، واژه‌نامه روان‌شناسی و زمینه‌های وابسته انگلیسی فارسی، فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۶۸ ش.
- برونو، فرانک، فرهنگ توصیفی روان‌شناسی، ترجمه مهشید یاسایی و فرزانه ظاهر، طرح نو، تهران، ۱۳۷۰ ش.
- بریجانیان، ماری، فرهنگ اصطلاحات فلسفه و علوم اجتماعی انگلیسی فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰ ش.
- بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۷ ق.
- بهرامی، غلامرضا و معنوی، عزالدین، فرهنگ لغات و اصطلاحات چهارزبانۀ روان‌پزشکی، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۰ ش.
- جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام، دلیل ما، قم، ۱۳۸۰ ش.
- جنیدی، رضا، تکنیک‌های عملیات روانی و شیوه‌های مقابله، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۸۸ ش.
- چارلزاس، کارور و مایکل اف، شی یی، نظریه‌های شخصیت، ترجمه احمد رضوانی، به‌نشر، مشهد، ۱۳۸۷ ش.
- چشمه‌نور، مرتضی و پویایی، جابر، جنگ نرم از تهدید تا واقعیت، صیاد، تهران، ۱۳۹۲ ش.
- چشمه‌نور، مرتضی، از اسلام‌هراسی تا ایران‌ستیزی، صیاد، تهران، ۱۳۹۳ ش.
- تاکتیک‌های عملیات روانی، مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهد صیاد شیرازی، تهران، ۱۳۹۴ ش.

- حسینان قمی، مهدی، زخم خورشید، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۹ ش.
- حق شناس، محمدعلی، فرهنگ معاصر هزاره انگلیسی فارسی، فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- خوارزمی، موفق الدین بن احمد، المناقب، مؤسسة النشر الاسلامی، قم، ۱۴۱۴ ق.
- دشتی، محمد، تحلیل حوادث ناگوار زندگانی حضرت زهرا، امام علی علیه السلام، قم، ۱۳۷۱ ش.
- دیلن، اونز، فرهنگ مقدماتی اصطلاحات روان‌کاوی لکانی، ترجمه مهدی پارسا و مهدی رفیع، گام نو، تهران، ۱۳۸۵ ش.
- ذهبی، شمس‌الدین محمد بن احمد، سیر اعلام النبلاء، مؤسسة الرسالة، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
- ریاحی، بزرگمهر، فرهنگ بزرگ انگلیسی فارسی، سخن، تهران، ۱۳۹۴ ش.
- سالم، عبدالعزیز، تاریخ عرب قبل از اسلام، ترجمه باقر صدری نیا، علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- سلیمانی امیری، جواد، عدالت در گرداب، اشراق حکمت، قم، ۱۳۹۱ ش.
- شاپوریان، رضا، مقدمه بر روان‌شناسی، روزبهان، تهران، ۱۳۶۹ ش.
- شعاری نژاد، علی‌اکبر، روان‌شناسی عمومی، توس، تهران، ۱۳۶۳ ش.
- فرهنگ علوم رفتاری، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۴ ش.
- شوشتری، محمدتقی، نهج الصباغة في شرح نهج البلاغة، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۶ ش.
- شهیدی، سید جعفر، تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۶ ش.
- طبری، محمد بن جریر، تاریخ الطبری، مؤسسة الاعلمی، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
- عاصی، مصطفی، واژگان گزیده زبان‌شناسی، علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۵ ش.
- فیست، جس و فیست، گرگوری، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سیدمحمدی، روان، تهران، ۱۳۸۴ ش.
- کتابی، احمد، فرافکنی در فرهنگ و ادب فارسی، علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق: علی‌اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۸۵ ق.
- گنجی، حمزه، روان‌شناسی عمومی، چاپ پنجم: ساوالان، تهران، ۱۳۸۶ ش.

لسنولیوان، تام و دیگران، مفاهیم کلیدی ارتباطات، ترجمه میرحسین رئیس‌زاده، فصل نو، تهران، ۱۳۸۵ ش.

مان. ل. نرمان، اصول روان‌شناسی، ترجمه محمود صناعی، اندیشه، تهران، ۱۳۴۲ ش.
مسعودی، علی بن حسین، مروج الذهب، تحقیق: محیی‌الدین عبد الحمید، دار المعرفة، بیروت.

مفید، محمد بن محمد، الجمل، تحقیق: سید علی میرشریفی، مکتب الاعلام الاسلامی، قم، ۱۴۱۳ ق.

مفیدی، مصطفی، فرهنگ پزشکی آکسفورد، فرهنگیان، تهران، ۱۳۷۵ ش.

منقری، نصرین مزاحم، وقعة الصفین، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، مکتبة آية الله العظمی المرعشی، قم، ۱۴۰۳ ق.

موسوی کاشانی، محمدحسین، بر امیر مؤمنان علی علیه السلام چه گذشت، دارالکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۷۴ ش.

نام‌آور، حمید، فرهنگ پزشکی دور لند انگلیسی فارسی، یادواره کتاب، ۱۳۸۴ ش.

نجاتی، محمد عثمان، قرآن و روان‌شناسی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۶۷ ش.

نیلی‌پور، مهدی، فرهنگ فاطمیة: الفبای شخصیتی حضرت زهرا علیها السلام، مدرس رحمتهما، اصفهان، ۱۳۸۸ ش.

هلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس الهاللی، تحقیق: محمدباقر انصاری، هادی، قم.

یعقوبی، احمد، تاریخ الیعقوبی، شریف الرضی، قم، ۱۴۱۴ ق.

مقالات

سلیمانی، جواد، «چگونگی و چرایی بازگشت به جاهلیت در جامعه پس از پیامبر»، حکومت اسلامی، شماره ۵۰، ۱۳۸۷ ش.

متقی دستنایی، افشین و آنا تمر، محمد، «عملیات روانی غرب علیه جهان اسلام و تأثیر آن بر مسلمانان اروپا»، مطالعات عملیات روانی، شماره ۱۵، ۱۳۸۶ ش.

محمدی نجم، حسین، «مقاوم‌سازی و افکار عمومی در رسانه‌های غربی»، مطالعات عملیات روانی، شماره ۹، ۱۳۸۴ ش.

أساليب أمير المؤمنين عليه السلام في مواجهة عصيان المخالفين

ولي الله حسومي^١

محمد حسين موسوي^٢

ام البنين كيخا^٣

الخلاصة:

بعد استشهاد النبي الأكرم صلى الله عليه وآله سعت اتجاهات فكرية لتغيير مسار الفكر الإسلامي متناسياً مع رغباتهم عن طريق العصيان، وفي هذه الحقبة كثرت طلاب القدرة، وحلت المرجعيات الكاذبة محل الأسوة الحقيقية في الدين، وسعى الحاكمون مجابهة العصيان والتجاوز بطرق مختلفة، منها تحريك العواطف، سياسة التفريق، وإقناع الناس، وتضعيف منزلة الإمام في نفوسهم.

تروم هذه المقالة اعتماداً على المنهج التحليلي - الوصفي، ومن خلال البحث عن الأرضية الممهدة للعصيان إلى دراسة أساليب عصيان المخالفين، وبالتالي تبين طرق وأساليب الإمام أمير المؤمنين عليه السلام في مواجهة هذا العصيان.

ومن أهم ما توصلت إليه هذه المقالة هو أن الإقدامات الوقائية والإحترازية، والأساليب الدفاعية من أهم طرقه عليه السلام في مواجهة العصيان، ومن أكثر أساليب أمير المؤمنين عليه السلام الدفاعية هو الحوار والاستدلال، ومن أشهرها خطبه وكلماته ورسائله عليه السلام، مضافاً إلى أن أمير المؤمنين عليه السلام قد اتخذ أساليب احترازية أخرى في الوقت نفسه كالتوضيح والإجهار في طي الخطب والرسائل.

ومن أهم النتائج لدراسة هو أن سياسة أمير المؤمنين عليه السلام في مقابلة العصيان هو رعاية أصول الصدق في الحديث، والمواقف الواضحة الكاشفة عن حقيقة الشيعة وشخصيته الواقعية للتاريخ، وبعض هذه السياسات تبدو في فترة قصيرة، وبعضها الآخر في حقبة طويلة.

المفردات الأساسية: الإمام أمير المؤمنين عليه السلام، العصيان، الأساليب.

١. أستاذ مساعد في كلية الإلهيات بجامعة سيستان وبلوشتان، فرع علوم القرآن والحديث:
dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir

٢. أستاذ مساعد في كلية الإلهيات بجامعة سيستان وبلوشتان، فرع علوم القرآن والحديث:
drmoosavi@theo.usb.ac.ir

٣. طالبة ماجستير في كلية الإلهيات بجامعة سيستان وبلوشتان، فرع علوم القرآن والحديث:
Omol1369@gmail.com

Imam Ali's Strategies in Confronting His Opponents' Projections

Valli Allah Hasoumi ¹

Muhammad-Husayn Mousavi ²

Umm al-Banin Kikha ³

Abstract

After the demise of the Prophet Muhammad, some political currents tried to change the public opinions in their own favor through making political projections. It was the time of their seeking more power, hence making role-models. In such a context, certain leanings and persons sought gaining more and more power, hence the rulers resorted to projections to stir people's feelings as well as dividing them in effect of weakening the status of the Infallible Imam in society. Based on a descriptive and analytical discourse-oriented approach, the present paper attempts to analyze the very culture-making contexts that reveal the strategies Imam Ali's opponents utilized; it also delineates Imam Ali's strategies vis-à-vis such projections. Studies indicate that Imam Ali's defensive and preventive strategies were among his most ways to withstand the projections of his opponents. From among his most widely-used strategies were his addresses and letters wherein he combined directions and disclosures simultaneously in the form of dialogues, speeches, and letters. In effect of these efforts and in the light of sincerity and truthfulness, he achieved confronting his opponents' projections, hence he achieved safeguarding the reality of Shi'ism and his own real character in history. Some of these policies bore fruit in either the short or long terms.

Key words: Imam Ali, projection, strategies, psychological war.

---

1. Assistant Professor of Department of Qur'an and Hadith Department, University of Baloochestan. [Email: dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir](mailto:dr.hasoomi@theo.usb.ac.ir)

2. Assistant Professor of Department of Qur'an and Hadith Department, University of Baloochestan. [Email: drmoosavi@theo.usb.ac.ir](mailto:drmoosavi@theo.usb.ac.ir)

3. Master of Theology in Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Sistan and Baluchestan University. [Email: Omoll369@gmail.com](mailto:Omoll369@gmail.com)